

pramac i krma iste lade

● U literaturu ste ušli sa poezijom i potom ste objavili nekoliko proznih knjiga, da li bismo na početku ovog razgovora, ipak mogli da kažemo da ste prevashodno pesnik po vokaciji?

● Rekla bih da sam pjesnik(inja) po viđenju svijeta: i da ponekad biram rečenicu a ponekad stih da bih iskazala to viđenje.

● Kada birate rečenicu a kada stih? Koji su kanoni u pitanju? Što nam možete reći o svojoj poetici?

● Ja samo znam da meni nije do toga da to znam. Neki misle da takve i slične stvari znaju. Neki možda i znaju. O tome se pišu knjige, podastiru se doktorske disertacije, kuju se teze i teorije, paradiraju ideje i sustavi. Ali kad čovjek, tim i takvim znanjem oboružan virne u sebe, može vidjeti da nije nimalo bliži izvoru i zakonu svog nadahnuća, da je često baš i dalji. Zato mi je milije moje neznanje. Čuvam ga kao kakvu-takvu dragocjenost.

● Vratimo se podeli na prozaistkinju i pesnikinju iz prvog pitanja. Ima li svaka od njih svoje posebno vreme?

● Ima vrijeme kad usta propuštaju samo pjenu govora. I ima vrijeme kad se ta ista usta otvaraju rečenicama stišanoga toka. To naravno jesu dva posebita stanja i izraza, ali nisu tako ne-pomiješani i odvojeni kako to u razgovoru o njima izgleda.

Kao kazaljke na satu:

svaka živi u svom vremenu
i baš zato pokazuju
isto doba.

To neprimjetno klizanje iz jave u san, iz trajanja u trenutak, a obratno, to je, vjerujem, prirodan čovječji ritam, ritam unutrašnjeg i vanjskog života. Za pjesnika to može značiti leljanje iz rečenice u stih, iz stiha u rečenicu, pri čemu su stanje pjevnosti i stanje kazivanja nalik na spomenute kazaljke sata, ili su nalik na pramac i krmu istog čamca. Ispod nas teče more istodobnosti.

Slušala sam jednog čudesnog govornika, pod vedrim nebom, u dolini narančaste boje. Svoj govor je započeo pjevanjem. U toj pjesmi je pjevao sve ono što će nam poslije govoriti. Onda je poveo kohorte rečenice, šireći lepezu teme: sad nam je prepričavao ono što je pjevao. (Sjetite se Tagorova stiha: »Govori mi dragane, kaži mi riječima što si pjevao...«) Govornik je potom još jednom, pa još jednom utelio u pjev. Je li htio pojačati? stišati? Je li htio pojasniti? razmagliti obrise? Oslobođiti od verbalnog, izgovorivoga znanja? Sigurna sam u jedno: on je cijelo vrijeme, i govorom i pjevanjem, iskazivao istu viziju, istim nadahnućem.

Vjerujem da svako od nas ima u sebi takvog govornika. To je moj pjesnički i ljudski credo.

● »Indija je postala onog časa kad i želja: Hajde da vidim tko sam, i da li me uopće ima« – citat je Vašeg odgovora iz našeg drugog intervjuja (1983). I pre odlaska u Indiju postojala su Vaša putovanja, ali je Indija bila put na koji se često vraćate. Zašto Indija?

● Poriv da »vidim tko sam i da li me uopće ima« u indijskoj se filozofsko-estetsko-religioznoj misli prepoznaće kao najzdraviji i najdalekosežniji ljudski poriv. Od davnina, u Indiji se beskompromisno smatralo da je vrhovno znanje samosaznaja (*atmadhana*). Samosaznaja nije samo uvid u sebe, već i ostvarenje sebe: i ne samo uvid-ostvarenje sebe, već i svega drugoga. Zato sam rekla da se Indija u meni javila onim časom kad i želja »da vidim tko sam i da li me uopće ima«.

Poželjevši tako, prirodno je da sam otputovala u zemlju koja je taj poriv istražila do u tančine, i koja ga je u svakom svom naraštaju dovela do blistavih ispunjenja.

Što se tiče drugih putovanja, ona se samo djelimice mogu svrstatи u isti red s putovanjem i boravkom u Indiji. Neka mi se oprosti što će ponoviti jednu svoju prispodobu – onu s mungosom. Kad ga ujede naočarka, mungos kreće u potragu za ljekovitom travom. On mora naći tu travku ili će umrijeti. On ništa drugo ne vidi i ne čuje osim diktata vlastitog samoodržanja koje mu ostri njuh za spasonosnu biljku. Sve ostalo su signalni drugoga reda.

● Da li se Indija, kao znanje o vlastitom biću, može susresti i u drugim krajevima i vremenima sveta?

● Naravno. Svuda. Tu ćete misao naći na svim stranama prostora i vremena. Ali ne u istoj neumornoj čestini i žestini, i ne u tako intimnoj, tihoj prisutnosti u svim vidovima života, kao u Indiji. Misao *atmanan viddhi* (saznaj sebe) središnja je misao cijele dugovjeke indijske civilizacije, dok je primjerice *gnothi seauton* (saznaj sebe) bio natpis samo jednog (delfskog) učilišta u Sokratovo vrijeme – ne natpis cijelokupne filozofije grčke, još manje načina života u Grčkoj, najmanje pak trajnog načina.

● I nakon dužeg boravka u Egiptu nastala je knjiga »*Dijamantni farao*«, poetka autobiografija koja je doživela tri izdanja

intervju

(razgovor s vesnom krmptović)

Rodena 1932. u Dubrovniku. Živjela u Splitu i Zagrebu. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (psihologija i engleski jezik). Provela u Indiji dvije godine kao stipendistkinja indijske vlade, studirala bengalski jezik. Boravila dulje vrijeme u Egiptu i Americi, a nedavno se vratila iz Gane. Živi u Beogradu.

Piše pjesme, eseje, kritike, drame i pjesničku prozu.
Objava vijenača

1. Poezija:

Poezija, Zgb, 1956; *Plamen i svijeća*, Bgd, 1962; *Jamabića*, Bgd, 1963; *Raskorak* (izbor iz poezije), Kruševac, 1965; *Krasna nesuglasja*, Zgb, 1970; *Ljevanica za Igora*, Bgd, 1978; *Jednina i dvojina*, Bgd, 1981; *Dvojjevanje*, (Izbor iz Jednine i dvojine s mapom grafika A. Kuduza, naklada od 30 primjeraka) Zgb, 1981; *Dvogovor* (izbor iz poezije), Zgb, 1981; *Vilin svlak* (s 49 akvarela S. Knez-Milojković), Zgb, 1983.

2. Proza:

Indija, Zgb, 1965; *Dijamantni farao*, Zgb 1975, 1980; *Čas je Ozirise*, Bgd, 1976

3. Izbori i prijevodi:

Kama sutra, preko dvadeset izdanja; *Hiljadu lotosa* (antologija indijskih književnosti od najstarijih vremena do 17. stoljeća) Bgd, 1971 i 1973; *Gitanḍali*, Zgb, 1962. i 1982; *Zlatopis* (Izbor iz cijelokupnog pjesničkog djela R. Tagora), Zgb, 1982.

4. Izbori iz djela:

A. B. Šimić: *Pjesme i eseji*; V. Parun: *Pjesme*; T. Uvjević: *Ojedeno zvono*.

5. Radio-drame:

»Kvartet solo«, »Fantomatika«, »Priče duha uljeznika«

U tisku:

»Košulja sretnog čovjeka« (osobni zbornik filozofskih bajki); »Izgubljeni biser« (poetska proza s mapom grafika I. Lackovića, ograničena naklada)

(od kojih je jedno američko) i k tome dve dramatizacije (»Dvojevanje« i »Uzmi me takvu kakva jesam«) koje se obe trenutačno izvode na scenama beogradskog i zagrebačkog pozorišta. Koliko su predeli, ljudi, druge navike, drugi vazduh uticali na stvaranje ovakvih knjiga? Koliko ste sebe otkrivali u novoj sredini?

● »Dijamantni faraon« je započet i gotovo dovršen u Egiptu. Ali to nije knjiga o Egiptu. Opet, nije slučajno što je nastala baš tamo.

U prvom redu, krajolik je Egipta upravo takav da vraća čovjeka iz smrtovine pustinje u životvornu dolinu Nila. To je atmadrana (samosaznaja) na opipljiv, zemljopisni način. Udalji se od težile kucavice na sliku i priliku lotosa (takov je Nil kad se gleda iz aviona) i salutat ćeš medu jalove dune pustinjske, gdje će te zega i

Ima vrijeme kad usta propuštaju samo pjenu govora. I ima vrijeme kad se ta ista usta otvaraju rečenicama stišanoga toka.

žed kazniti za to udaljenje. Pa ako nisi izgubio trag i pobrkao smjer, vraćaš se: dvonoške, četvoronoške, potbruške. Živa, lotosna voda razmiče pijesak na dvije goleme strane; a njezina razmetna djeca, antilope, ljudi, sokoli, svakodnevno potvrđuju da ne mogu preživjeti bez matere. To je izvanjštenje i uprizorenje unutrašnje drame odlaska od pranave (rijeke vlastitog bića) i povratka k njoj. Egipt je vrlo znamenolika zemlja. Pravo je bogatstvo živjeti u njemu.

Zatim, po svojim ostacima, to je civilizacija mistična i misteriozna; draži maštu pustolova i učenjaka, filozofa i vidovnjaka. Egipatom krstare čudaci, ukletnici, lovci na tajnu. Svakoga časa nešto izroni na površinu: neki hram, neka grobnica, nekakvo zračenje. Vibracije tih zakopanih i otkopanih stvari šakaljuju tabane i mozak. U čovjeku se počinju događati akceleracije. Otvaramu se zapećene grobnice u čovjeku. Diju se poklopci s neopljačkanim sarkofaga u čovjeku. Počinju se razmatrati Trismegistusovi papirusi u čovjeku. I čovjek počinje istovarivati svoje uspomene – sadržaje i ovoga i svih drugih života. Pri tom se ogledava, misli: »Ovo je najbolje mjesto za ovakvu rabotu«. Barem se tako dogodilo meni.

Vi hoćete da Vam kažem koliko je egipatski krajobraz, fizički i kulturni, utjecao na moje tadašnje pisanje? Gledajući Stari Egipt gledala sam prekrasna dijamantna slova: učinila su mi se idealnim za ono što sam željela reći samoj sebi. Svećenici su nekad kazali Herodotu: »Naš je jezik takav da misli za onoga tko umije njim govoriti.« Činilo mi se da ta slova misle za mene, ali da misle i domišljavaju moju misao. Bez namjere, izgradila sam slovnicu, znamenar, u koji sam uvrstila i sve druge meni drage simbole, slavenske i azijske. Kao što graditelj glazbala slaže cijevi za orgulje, tipke za klavir. Cijevi i tipke pune su muzike koju treba izvabiti. Ali je nećeš izvabiti ako ih (cijevi i tipke) ne poredaš u određen slijed i složaj.

Svejedno je, zapravo, čemu čovjek može reći: to sam ja. Važno je da on, rekavši tako i prepoznavši se, dozove sebe na čistac. Svejedno je, uistinu, koji je »vazduh«, u pitanju, koja tradicija, koje doba. Svuda smo i uvijek mi, ako imamo hrabrosti biti.

● Grešimo li ako procjenjujemo književno delo na osnovu teme?

● Mislim da grijehimo kad proglašavamo temom nešto što je samo instrument teme. Naročito ako se radi o nečemu nedomaćem, egzotičnom. Onda se to svrsta u strane utjecaje i u egzogamne izlete. A što je s »domaćim« utjecajima? Zar oni nisu isto tako prisutni, isto tako opasni, možda i opasniji, baš zato što su neprimjetniji?

Pisati, primjerice, o NOB-u ili o Matiji Gupcu, ili o Ivi Andriću ili o M. Krleži, znači izlagati se zračenju raznorodnih utjecaja, u obliku sudova, presuda, protupresuda, zasada i čuvstvenih idioma. Sve to nosi pečat »naškosti«, i prilično je komotno za pisca i proučavatelja. Istovremeno je i opasna za istinskog stvaratelja jer ga mami da se zadovolji s već presijanim i provjerenim. Naravno, ishod ovisi o onome tko piše. Rasni pisac će ruknuti na scenu dubljim prozrenjem i zapanjiti će nas otkrićem da je ono što smo smatrali udobno poznatim, zapravo nepoznato.

No sam tematski okvir nije nikakvo jamstvo piščeve bliskosti ili otuđenja od teme.

● A tema je?

● Čovjek.

● Sto je onda s historijskom literaturom? Nju obeležavanjen tematski okvir. Gde je njezina istina?

● Banalno je reći da se institutost umjetničkog djela ne mjeri povijesnom istinitošću zgode koja je u njemu opisana. Ali još je banalnije na to zaboraviti.

Nije neko djelo više »paše« ako se opisani dogadaj zbio na našem povijesno-zemljopisnom tlu. Neusporedivi Hazarski rečnik, knjigu fantastične faktografije, doživljavam kao prvorazrednu alegoriju psihe – i – sudbine pojedinca i naroda, i ne pada mi na pa-

met da se upitam: o kome on to i o kojima on to govori? O Vama i o meni i o nama govori, jer govori o nedokučicoj magiji postojanja.

Možda ovo pitanje (o utjecajima, poticajima, stvarnosti povjesnoj i stvarnosti umjetničkog djela) mi postavljam naopako. Stanko Šimić običavao je reći: »Ne pitajmo da li je stvarnost izražena u umjetničkom djelu. Nego: da li je u našoj stvarnosti izraženo umjetničko djelo? Jesu li u našem vrtu rodile jabuke? a ne: je li se u jabuci rodio vrt?« Stvari koje su poticaj djelu, nisu njera njegove vrijednosti – a ni nevrijednosti.

Što se tiče *Dijamantnog faraona* reći ću da vjerojatno ne bih bila u stanju napisati dovoljno golu povijest duše, da se nisam služila simbolima naoko tudinskim i dalekim. Kao kad čovjek žaračem raspreta i zahvata žeravicu. Žarač je od sasvim druge tvari. tvrd je i hladan, i zato omogućuje da se žeravica vlastitog bića promatra kao objekt.

● Spomenute simbol. Što je za Vas simbol?

● Podsjetnik. Podsjeca me na nešto što dobro znam (u snu ili u drugoj dimenziji svijesti), a na javi sam to zaboravila ili ga doživljavam krvne.

Da li stvarnost koja me doseže putem simbola, stvara taj simbol? Ili ja, koja tragam za punom stvarnošću, spuštam u nju vlastite sonde i udice da bih otkinula komadić njezine magne? Ili je to isto?

Bilo ovako ili onako, ili ovako – i – onako, simbol je meni mjesto gdje je svijet i život proziran,

pa se vidi da je dublji, ljepši, strašniji, dok sustav simbola, umjetničko djelo, dodaje tom vidiku užitak spoznaje

da je život dvojstvo, i jednota,

da upravo ga gledam prvi put – – –

● Bavili ste se i prevodenjem, preveli ste desetak knjiga; kavka je to želja, zašto se prevode tuđe knjige?

● Od kakve želje čovjek piše, od takve i prevodi. Ista je to želja: da se kaže. Da se kaže bilo vlastitim, bilo tudim djelom.

● Kako biste definisali dobar, stvaralački prevod?

● Prevodilac, ili kako bi rekla Isidora Sekulić, prestvorilac, u svom je poslu pomalo mistik: miješa se s onim koga prevodi, uvlači mu se pod kožu i inkarnira ga u vlastitom dobu, i mesu: u vlastitom jeziku. Čini se da je ovako: što je ta mistika veća, to je prijevod

Gledajući Stari Egipt gledala sam prekrasna dijamantna slova: učinila su mi se idealnim za ono što sam željela reći samoj sebi. Svećenici su nekad kazali Herodotu: »Naš je jezik takav da misli za onoga tko umije njim govoriti.« Činilo mi se da ta slova misle za mene, ali da misle i domišljaju moju misao. Bez namjere, izgradila sam slovnicu, znamenar, u koji sam uvrstila i sve druge meni drage simbole, slavenske i azijske.

stvaralački. U nas su primjeri takvih prestvorilaca Ujević i Vinar.

● A vernost originalu? Je li i ona obavezni deo stvaralačkog prevoda?

● To ovisi o tome kako definirati vjernost. Mislim da je vjernost najprije vjernost duhu, a tek onda slovu. Ako prestvorilac umije reinkarnirati duh djela koje prevodi, ako je vjeran tom duhu (a duh je mnogo više nego gola ideja), onda nevjernost slovu nećemo doživjeti kao istinsku nevjedu. Naprotiv, ako je nevjernost duhu a vjeran slovu, doživjet ćemo to kao izdaju.

A ima i prijevoda koji se otisnu od izvornika kao avioni od uzletišta. »Lord Jim« u Tinovu prijevodu ne samo da, je s Tinom, nego i ljepši. I nevjernost duhu: uopće ne djeluje kao prijevod, već kao djelo izvorno stvoreno na našem jeziku. Uostalom, to je i istina. Tim povodom prevodilac je rekao: »Kad prevodim nekog pisca, ja ne samo da ga prevodim, već ga i popravljam, jer domislim do kraja njegovu misao, produbim doživljaj koji je ostao neprodubljen.«

● Vaša posljednja zbirka pesama »Vilin svlak« zbirka je nalažeće melodioznosti. Što mislite, da li je naš jezik podesan za takvu vrstu poezije, ili mu više leži epska varijanta?

● Odgovorit ću Vam pomalo zaobilazno. Kad je velikodusni Ante Topić poklanjao svoju zbirku umjetnina – kojoj nema premca na jugoslovenskom tlu – on je napisao da je dariva »plemenitom i viteškom narodu hrvatskom«. Reći to o karakteru cijelogog naroda znači zazvučati u najmanju ruku romantično, što u današnje vrijeme znači: deplasirano, neistinito. Ali ja mislim da je Topićevoslovljavanje duboko istinito kad se primjeni na određene osobe i zbivanja, a osobito na djela i jezik tog naroda. Jer jezik, poput tonskog pojačala, pojačava, brusi i izbistruje iz-

brane sudbinske i mentalne karakteristike onih koji ga stvaraju. U tom jeziku – jeziku na kojem pišem – ja čujem starinsku zvezku – viteštvu napornog i oskudnog života – drukčije rečeno, nije to baš pjevan i pridobiv jezik. Nije tako mek kao slovenski, ni tako ritmičan kao makedonski, ni tako opušten kao srpska varijanta. U njemu je izvjesna poštena, plemenita tvrdoča – to je prekrasan i opor jezik.

Nije lako izmamiti mu slatkoču i mekoču, milozvučje i maznost. Hrvati su se s njim časni prethodnici Kranjčević i (posebice) Matoš. Pa se odalje razračvale linije Ujević i Šimić, s razaberivim nastavcima u Vesni Parun s njevičevske i Dragutinu Tadijanoviću i A. Šoljanu sa šimičevske strane.

Svaka od te dvije linije ima svoj pristup jeziku: u ustima Ujevića i Parunice jezik se topio, u ustima Antuna Branka on se drobio. Ne bih umjela na drugi način to reći. Radi se o temeljno dvije kateristike pjesničkog jezika, odnosno o dva shvaćanja jezika: u jednom je čujnija točivost, a u drugom – sirkost jezika. Čini mi se umjesnjom podjela na točivost i sirkost (ukoliko takve podjele uopće mogu biti umjesne) od podjele na raspjevanost i stegnutost.

Hrvatskom, kao jeziku »viteškom i plemenitom« više pristaje značajka sirkosti nego točivosti. Sipak jezik nije sasvim podašan: on se može sipati i presipavati, ali zvuk i pokret ostaje mu zrnat, od tvrdih zrnaca.

● Leksikoni Vas nazivaju »jednom od najuglednijih hrvatskih pesnikinja«, dok su kritičari daleko rasipniji s pohvalama. Pa ipak, Vi za Vaš tridesetogodišnji pesnički opus niste dobili ni jednu književnu nagradu – i to u nas, gde je teško naći nenagrađenog pisca. Kako Vi to tumačite?

● Pa i to je neka odlika: biti nenagrađen.

● Kažite nam što je za Vas novo u literaturi? Kako biste ga definisali?

● Novo je staro, nanovo otkriveno; i na nov način otkriveno. Stara je Lajura i Cvijeta i raba božja Dora Remebot; novi su Perarcini i Tassovi soneti i Ujevićeve kvatrene.

● U vezi s Amerikom ostala je knjiga pesama »Ljevanica za Igora« koja je skup svega dotadašnjeg. Bivanje u Americi, za razliku od prethodnih knjiga, kao da nije imalo spoljnog uticaja, da niste primili spoljni svet?

● Knjiga Ljevanica za Igora napisana je u Americi i to je njezina veza s Americom. Ne znam što mislite kad kažete da je ta knjiga »skup svega dotadašnjeg«? Prije bih rekla da je ona početak ili izvjesni zaokret u koncentraciji doživljaja i u obliku tzv. vezanog stiha.

A istina je, da, živjela sam prilično mirno što se tiče vanjskih dojmova.

● Razlog tome?

● Amerika, naime Sjedinjene države Amerike, zemlja je velikog bogatstva i velike užurbanosti, velike zaljubljenosti u uspjeh i velike nekonzervativnosti. Goleme su tamo šume, goleme samoće, golemi gradovi, golemi gejziri, golemi slapovi, goleme rijeke, goleme pustinje, goleme zarade... na mjerenoj ljestvici tog kontinenta kao da je pomak prema većim protegama. Zatim, obzori tamo vrve fascinantnim prizorima koji su djelo ljudske invencije, u prvom redu, radne invencije: tako je jednom video Manhattan s visine, taj će ostati opatrnut vidikom kojega će kasnije uzalud nastojati definirati. Ili Cape Carnaveral s njegovim div – raketama i njihovim još divovskijim nosačima i još divovskijim kovačnicama. Ili onaj veseli, nježni, dovitljivi Disneyland. Itd.

Pa ipak, u toj sredini čovjeka ne bombardiraju estetske čarolije, niti ga zagonetaju običaji življenja. Zato kažem: živjela sam mirno. Mada ne i smireno.

● Razumeli smo zašto ste živeli mirno. Ali ne razumemo sasvim zašto niste živeli smireno?

● Divim se mnogo čemu u toj zemlji što još ne znam na zadovoljavajući način uobičiti u misao. Amerika je općinjujuća zemlja. Čovjek se brani od te općine pokušavajući je omalovažiti ili zaobići. Svesna sam tih mehanizama odbrane u sebi. Pa ipak, znam i to da je zrak tamo nabijen suptilnim ucjenama i prisilama. Da se živi ovako ili onako, da se, zaboga, učini ovo ili ono, jer tako je najciljushodnije, najbolje, naeftinije, itd. A sve je opet i slobodno, poštuje se volja pojedinca. No na javeći broj ljudi živi zarobljeno, nije im do slobode, ili ne znaju da je nemaju. Ne mislim, naravno, na političku slobodu.

U Evropi se još uvijek poštuje ljudska patnja, propale egzistencije i tome slično. U Americi, patnja se grčevito izbjegava. Nitko ne zna kako živjeti s njom, kako se pomoći nije otisnuti nekamo drugome, možda baš u njezinu opreku, ili u pročišćenje. Svi bezglavo bježe od patnje, a zapravo svi pate na nemuš, živčan način.

Ne s druge strane, u toj čete civilizaciji nači i sve ono što joj se suprotstavlja. I to je njezina velika vitalnost.

● O kojoj ste slobodi govorili kad ste rekli da najveći broj ljudi u Americi živi zarobljeno?

● Q slobodi od mentalnih shema i predrasuda; o slobodi da se ne vodi određen, općeprihvaćen način življenja.

Najmaštovitije i najiskrenije pobune protiv te unutrašnje neslobode rodene su u samoj Americi. Eto, hipijski pokret. Prihvatanje istočnojačkih tradicionalnih sadržaja dijelom je također pobuna protiv hipnoze kojom masovno prihvaćen modus života dje luje na pojedinca.

Srećom, u Americi je pobuna najprirodnija stvar na svijetu. Nije tako dramatična kao u Evropi. Pa Amerika je i nastala činom pobune protiv (crkvene) dogme u Engleskoj.

● I u vezi s Vašim putovanjima, još jedno pitanje: nedavno ste se vratile iz Gane. Gde je Veliko Njame, otac nebeski u Africi?

● Njame, otac nebeski, isključivo je na nebesima. Tamo nema puteva ni znača. Ono što je afričkom čovjeku bliže, to je međusvjet između neba i zemlje. Taj međusvjet je vrlo živahan i stalno zaposlen ljudskim molbama i žalbama: bogovi koji predstavljaju aspekte velikog obezblikog stvoriteljskog principa (a to je Njame), i preci koji su korak dalje od smrtnika, posrednici su između relativnog i apsolutnog, ograničenog i bezgraničnog. Afričanin voli posredni put kad se radi o vrhovnim autoritetima.

Nikada ne prikazuju Njamea u svojoj najiskonskijoj i naj-savršenijoj umjetnosti: skulpturi. Zašto? Sažaljivo se smiješe i kažu: »Zar ne znaće da se duh ne može saznati osjetilima, pa se zbog toga ne može prikazati na osjetilni način?« A bogovi? Njih je tušta i tima u drvetu, bronci i kamenu. Oni se opet smiješe i vele: »To je nešto drugo. Bogovi su bića kao Vi i ja, samo na višoj razini postojanja. Oni imaju oblik, ime i područje djelovanja. Oni su prikazivici.«

Da li Vam je jasno da je njima nepojmljiva Sikstina, i da je prikaz Svevišnjeg likom bradatog starodrevnika za njih ako ne sveogrde, a ono smiješna i nedostojna rabota?

● Kada ste u jednom intervjuu govorili o ženi u Africi, u Gani, pričali ste o njenom zanimanju. Pored ostalog, da joj nije dozvoljeno da se bavi ribarstvom, da ne može venčati dva-tri muža (za razliku od muškarca koji može imati dve-tri žene), itd. To je bilo nakon Vaših četrnaest meseci provedenih u Gani. Kako je protekao ostali period spoznaje žene u Gani, spoznaji Vesne Krmotić u Gani?

● Taj famozni matrijarhat je fatamorgana. Mnogi su ga vidi jeli, još mnogiji čuli o njemu, ali tko je uistinu susreo društvo neuvjene vladavine žena? Afričanka, ta velebna trudbenica na njivi i u kući, koja je vodonoša, tkalja, mlinarica i grnčarica, koja tegli naramke suharja, svežnjeve bambusa i šećerne trske, prti dijete na ledima, dučan na glavi, a čopor joj ostale djece o skutima; novčano često samostalna jer putuje, kupuje i preprodaje; usput mijesi uštipke od graha, spravlja palmino vino i napitak od kukuruza i prosa; puna temperaturne vike, smijeha i svade, i uvijek trudna – ta Afričanka sa svom svojom samodostatnošću i slobodom kretanja podložna je mužu i ljubavniku, bori se za nj, ratuje sa suparnicama, ugada mu, a nerijetko ga i uzdržava. A morala bi biti, zar ne, poglavarica svoga roda i matica svoje košnice? Umjesto toga, ona je obična neravnopravna supruga.

Prevodilac, ili kako bi rekla Isidora Sekulić, prestvorilac, u svom je poslu pomalo mistik: miješa se s onim koga prevodi, uvlači mu se pod kožu i inkarnira ga u vlasitom dobu i mesu: u vlastitom jeziku. čini se da je ovako: što je ta mitska veća, to je prijevod stvaralačkiji. U nas su primjeri takvih prestvorilaca Ujevića i Vinavera.

Kad je upitate ima li negdje u Africi neki kraj, neko pleme, neko doba, gdje je žena u svom braku i domu gospodar, nije li možda neka prababa čula o takvoj stvari, ona će vas pogledati s nevjericom i u čudu, i reći će da se takva nečuvena stvar sigurno nikada nije dogodila u čestitoj crnoj Africi, ali da je možda ima među bijelcima, kad eto oni o njoj pričaju.

Pa sam i ja do kraja svog boravka u Gani mislila i premisljala i domislila da je tome tako, naime da se matrijarhat jedino može naći u bijelim gornjim slojevima, i da u čestitoj crnoj Africi toga, lje, nema.

● Prvi intervju objavile smo 1980. godine (»Književne novice«). Ponovo sam ga pročitala i citiram »ja jesam san. Kao što sam i java. Što biste sada dodali ili menjali?«

● Ne bih ništa mijenjala. Ali mogla bih dotični navod povezati s ovim našim razgovorom i reći da su java i san one iste kazaljke na satu što svaka živi u svom vremenu pokazujući tako isti trenutak i da su san i java dva zibaja iste zipke, pramac i kрма iste lađe a ispod nas i dalje juri veliko more istodobnosti.

razgovor vodila: Radmila GIKIĆ